

İnsan Hakları, Çevre Adaleti ve Eko-feminizm: AİHM Çevre Kararlarının Analizi

Esra Fatma Fazlıoğlu

*Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
efazlioglu@marun.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5874-6994>

Anahtar Sözcükler

Eko-Feminizm, Çevre Adaleti, Ekolojik Eşitlik, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Entropi.

Key Words

Eco-feminism, environmental justice, ecological equity, European Court of Human Rights, Entropy

Atıf/Citation

Fazlıoğlu E.F.(2023). İnsan Hakları, Çevre Adaleti ve Eko-feminizm: AİHM Çevre Kararlarının Analizi
ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, s: 28-45

Özet

21. yüzyıl, toplumsal ve çevresel adaletin kesiştiği, karmaşık ve çok yönlü sorunların daha fazla görünür hale geldiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda eko-feminizm, kadınların ve doğanın sömürülmesi arasındaki derin bağlantıları irdeleyerek hem feminist hem de ekolojik perspektifleri bir araya getiren önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Eko-feminizmin tarihsel ve kuramsal temelleri, ataeril sistemin kadınlar ve doğa üzerindeki baskısının ortak bir tahakküm sistemi oluşturduğunu vurgularken bu baskıya karşı toplumsal direnişin gerekliliğini savunur. Eko-feminizmin tarihsel gelişimi üç temel yaklaşımı ele alınır; doğa ve kadın sömürüsü ataeril sistem ekseninde iç içe geçtiği incelenir. Birçok açıdan çevre adaleti ve ekolojik adalet arasında farklılıklar bulunur. Çevre adaleti, insan toplumlarının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını vurgularken ekolojik adalet, gezegenin ve ekosistemin bütünlüğünü koruma hedefini benimser. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) çevre hakkına ilişkin içtihatlarını incelemekte ve çevresel adaletin yasal boyutlarını analiz etmek, ülkelerin bu konuya gösterdikleri refleksi görmek açısından verimli sonuçlar sunabilir. Bu araştırmada, AİHM'in çevre hakkı ile yaşam hakkı ve özel hayatın gizliliği hakkı arasındaki bağlantıları ele aldığına dair vakia analizleri yapılmıştır. Uluslararası hukukta eko-feminist yaklaşımlar ve AİHM'in çevresel adalete ilişkin kamuoyunda gündem oluşturan kararları incelenmiş, çevre hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşme'sinde yer alan diğer haklar ile ilişkili olduğu, ayrıca iklim değişikliği ve insan hakları arasında da benzer ilişkiler bulgulanmıştır. Kararların bazılarının, örneğin Klimaseniorinnen Schweiz/İsviçre'nin eko-feminist bir perspektifle analiz edilmeye elverişli olduğu görülmüştür. Sonuç olarak eko-feminizm, çevre adaleti ve ekolojik adalet gibi kavramların birbirine içten bağlı olduğu, insan hakları ve çevre koruma alanında daha bütüncül ve entegre yaklaşımlara, toplumsal ve çevresel sorunlara yönelik derinlemesine bir anlayışa ihtiyaç duyulduğu, sürdürülebilir ve adil bir gelecek için bazı değişimlerin zorunlu olduğu görülmüştür.

Abstract

Environmental Justice, Human Rights and Eco-feminism: An Analysis of UIHR's Case

The 21st century stands out as a time when complex and

multifaceted problems at the intersection of social and environmental justice are becoming more visible. In this context, eco-feminism offers an important theoretical framework that brings together both feminist and ecological perspectives by examining the deep connections between the exploitation of women and nature. The historical and theoretical foundations of eco-feminism emphasize that the patriarchal system's oppression of women and nature constitutes a common system of domination and argues for the necessity of social resistance against this oppression. In the first part of the article, the historical development of eco-feminism and its three main approaches are discussed and the intertwining of the exploitation of nature and women in the patriarchal system is analyzed. In the second part, the ecological and environmental dimensions of the concept of justice are emphasized and the differences between environmental justice and ecological justice are revealed. In short, while environmental justice emphasizes the right of human societies to live in a healthy environment, ecological justice adopts the goal of protecting the integrity of the planet and the ecosystem. The third section examines the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR) on the right to the environment and analyzes the legal dimensions of environmental justice. In this context, case studies are analyzed in which the ECtHR addresses the links between the right to the environment and the right to life and the right to privacy. In the fourth section, eco-feminist approaches in international law and the ECtHR's judgments on environmental justice that have been on the public agenda are examined in depth, and the relationship between the right to the environment and other rights enshrined in the European Convention on Human Rights is addressed. Finally, in the fifth chapter, the relationship between climate change and human rights is analyzed from an eco-feminist perspective through the case of *Klimaseniorinnen Schweiz v. Switzerland*. By linking concepts such as eco-feminism, environmental justice and ecological justice, this study aims to demonstrate the importance of more holistic and integrated approaches to human rights and environmental protection. In this way, an in-depth understanding of social and environmental problems is developed, highlighting the changes necessary for a sustainable and just future.

Teorik Çerçeve: Eko-feminizm, Kadın, Doğa ve Toplumsal Direniş

Eko-feminizm kavramı, 1970'li yıllarda feminist manifestonun çevre ve doğa sömürüsü konularını irdelemesiyle çeşitli akademik çalışmalar ışığında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, terimi ve hareketi detaylandıran kitaplar ve makaleler yayınlanmış, dünyanın dört bir yanında düzenlenen konferanslar, yürüyüşler ve hareketler eko-feminizmin derinleşmesine katkıda bulunmuştur.

Eko-feminizmin kökeni, büyük ölçüde "Feminizmya da Ölüm" (D'Eaubonne, 2022) adlı kitapta ele alınan detaylara dayanmaktadır. Bu eserde, kadınların doğasında var olan bazı gerçek özelliklerin, örneğin doğurganlık eyleminin yanı sıra, kadınsı özelliklerin çoğunun erkek kültürü tarafından yaratıldığı ve abartılarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. D'Eaubonne, kadınların farklılıklarının sadece ataerkil sistem tarafından dayatılan özelliklerle sınırlı olmadığını savunur. Dişil olanın evrensel bir temanın kültürel bir varyasyonu değil, kendi başına bir değer olduğunu öne sürer. Bu, kadınların doğasında bulunan özelliklerin sadece kültürel olarak şekillenmiş veya erkeklerin bakış açısıyla tanımlanmış olmadığını, aksine bu özelliklerin evrensel değerlere sahip olduğunu ifade eder.

Eko-feminizm, ekolojik dengenin ataerkil sistemin kapitalist düzlem içerisinde öncelikli olarak kar elde etme amacıyla bozguna uğratıldığını ve çevresel yıkımın tetiklendiğini belirtir. Bu bağlamda, kadınların ekolojik sorunlara hızlı çözümü bulmakla iki kat daha fazla ilgilendiği ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir düzenin, kadının ekolojik devrimi ile gerçekleşeceğini savunur. Dolayısıyla, feminist mücadele bu perspektiften incelendiğinde, artık kendisini soyut "cinsiyetlerin eşitliği" ya da daha modern "erotizm özgürlüğü" ile sınırlayamaz. Bu mesele, bir yaşam ya da ölüm meselesi olarak değerlendirilmelidir (D'Eaubonne, 2022).

Eko-feminist Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış

Özünde kadınların iktidarlaşmasından ziyade işbirlikçi ve bağlayıcı bir toplum çağrısında bulunan eko-feminizm, Spretnak'ın (1990) önerdiği gibi en az üç yaklaşımı somutlaştırır. Bu çalışma, eko-feminizmin tarihini ve görüş ayrılıklarını kronolojik sırada incelemeyi amaçlamasa da ekolojik feminizmin düşünce çizgisini karakterize eden temel özelliklerden ve alternatif seslerden kısaca bahsetmek yerindedir.

Birinci yaklaşım, kadın ve doğa arasındaki ilişkinin hem biyolojik hem de psikolojik yakınlık temelinde erkeklerden ayrıldığını belirten argümanlara dayanır. Kadının doğurganlığına atıfla doğanın dişiliğine dikkat çeker. Doğa, ölüm, yaşam ve tinsellik manevi bağlamda ele alınır ve bu unsurlar dişil us ile eşleştirilir (Çetin, 2005). Öyle ki, doğayı anne olarak yorumlayan Allen (1990), dünya yaşamının duyusal algılanabileceğini ifade eder. Bu yaklaşımı benimseyen eko-feministler, kadınların yaşam üretme becerisi ve duyusal durumlar gibi psikolojik ve biyolojik özelliklerinin ataerkil sistem tarafından doğayla benzeştirildiğini ve hem doğanın hem de kadının bu anlayışla tahakküm altına alındığını savunurlar. Bu bakış açısına göre, ekolojik eşitsizliğin temeli eril sistemle ilişkilendirilir. Buna karşın, birinci ayırmadaki eko-feministler, dişil değerlere önem vererek insan ve insan olmayanlar arasında kapsayıcı bir tutum geliştirmeyi amaçlarlar.

İkinci bakışta eko-feministler, kadın ve doğa sömürüsünün maddi bağlarını inceleyerek kadın ve erkek arasındaki farklı psikolojik ve biyolojik özelliklerin doğa ile yakınlık kapsamında değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Bu bağlamda, eko-feministler ekolojik eşitsizliğin temelini yalnızca geleneksel kodlara dayalı hâkimiyetten kaynaklanan cinsiyet baskıları ile sınırlamamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve çevresel adaletsizliklere neden olan kapitalizm, ataerkillik, din, ırk, sosyal, siyasi ve sınıf ayrımlarına dayalı baskıcı güçlere meydan okumaktadır. Eko-feministler, eko-feminizmin farklı sosyal kimlikler arasındaki bağlantıları kurarak bu baskıcı güçlere karşı direnç oluşturduğunu ifade ederler. (Kirk, 1997). Kapitalist eril tahakküm ekseninde gerçekleşen çevresel zararların kadınlar, doğa ve hayvanlar üzerindeki etkisini vurgulayarak (Gaard, 1993; 331), insanlığın ve doğanın özgürlüğünün ancak toplumsal baskılar, hiyerarşi ve sınıf yapıları ortadan kaldırıldığında mümkün olabileceğini savunurlar (Çetin, 2005; Kalonya, 2021).

Üçüncü grup eko-feministler, kadın ve erkek arasındaki biyolojik ve psikolojik farklılıkların değerlendirilmesi ve doğaya yakınlık açısından bu ayrımların toplumsal ve kültürel olarak nasıl inşa edildiği konusunda birinci ve ikinci grup arasında bir köprü oluştururlar. Bu yaklaşıma göre, çevre ve kadın sorunlarına çözüm olarak dişil değerleri öne çıkaran dinamik bir yeni ortaklık etiği önerirler, bu etik insanlar ve insan olmayanlar arasında dinamik bir ilişkiyi içerir (Çetin, 2005).

Yaklaşımlarındaki çeşitliklere rağmen ekofeminist perspektifler, birbirlerinden keskin sınırlarla ayrılmazlar. Örneğin, Mies doğanın sermaye birikimi yoluyla sömürülmesini açıklarken, kadınların manevi güçlerinin birleştirici etkisini de vurgular (Mies & Shiva, 2014). Mies, kadınların doğal ekosistemlerin yenilenmesine ve sürdürülebilirliğine katkı sağlamak amacıyla tarım faaliyetlerinde doğayla "üretken bir ilişki" içinde aktif olarak yer aldıklarını belirtmektedir (Brizioli, 2021). Ayrıca, kadınların çevre koruma ve sürdürülebilirlik alanlarındaki rollerinin anlaşılmasına ve bu rollerin değerine dikkati çeker. Bu perspektif, kadınların çevre yönetimi ve karar alma süreçlerine katkılarının genellikle geleneksel ataerkil görüşler tarafından göz ardı edilmesine bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Shiva'nın birinci perspektiften ve Mies'in ikinci ayırmadan ortaklaşa yazdıkları çalışmalarına göre (Kalonya, 2021), çevresel yıkımın temel nedeni, alışlagelmiş biçimde nüfus artışından kaynaklandığı inancından çok, eşitsiz düzene dayalı doğal kaynakların tüketilmesidir. Özellikle tarım uygulamalarında ataerkil sistemle geliştirilen kapitalist tarım politikaları doğanın sömürüsünü artırmaktadır. Bu düzen, özellikle kırsal kesimdeki kadınların yaşamını daha dengesiz bir şekilde etkilemektedir. Shiva ve Mies, ekonomik adaletsizlik, tarihsel miraslar,

ataerkil varsayımlar ve sömürücü dünya pazar sisteminin etkileşimini vurgulayarak, nüfus artışının çevresel bozulmanın öncelikli nedeni olduğu fikrini reddetmektedirler (Mies & Shiva, 2014).

Ataerkil Sistem ve Eko-Feminizm Perspektifinden Doğa ve Kadın Sömürüsü

Sanayi Devrimi ile doğa; geleneksel mistik, büyü ve kutsal özelliklerinden arındırılmıştır. Doğa artık hükmedilecek, üstesinden gelinecek ve erkeklerin ihtiyaçlarına hizmet edecek bir meta haline gelmiştir. Ataerkil sistem içerisinde, doğa, insan ihtiyaçlarını ve amaçlarını karşılamak üzere sömürülecek "doğal kaynaklara" indirgenmiştir. Doğanın büyüünün bozulmasıyla, kontrolsüz bilimsel keşif ve teknolojik sömürü koşulları ortaya çıkmıştır (Merchant, 1980). Her ne kadar insanlar doğal varlıklar olarak kabul edilse de mevcut kültür doğayı reddetme ve ona hükmetme eğilimindedir (King, 1989). Eril düşünce sistemi, kadınları doğaya erkeklerden daha yakın görür ve bu, kadınların doğayla özdeşleştirilmesine yol açar. Cinsiyete dayalı kültürel stereotipler ve cinsiyet kodları ile kadının doğaya benzerliği, aslında eril düşünce yapısı içerisinde bir sömürü inşasından başka bir şey değildir. Kadın haklarına müdahalelerin temel nedenlerinden biri, ataerkil sistemin doğayı hor görmesi ve kadınları doğayla ilişkilendirmesidir. Doğaya inşa edilen sömürü ile kadına dayatılan tahakküm birbirine bağlıdır ve birbirini güçlendirir. Doğayla özdeşleştirilen kadınlar, ataerkil toplumda benzer şekilde nesneleştirilmiş ve ikincilleştirilmiştir. Bu anlamda, kadın ve doğa orijinal ötekilerdir (King, 1989).

Erkekler, yalnızca ekonomik sebeplerle kadınlara ve doğaya hükmetmeye çalışmakla kalmaz; aynı zamanda kültürel normları inşa etmek, kadınları kamusal alandan dışlamak ve eril hegemonyayı pekiştirmek amacıyla da bu çaba içerisindeyler. Bu durum, diğer erkek kültürü oluşturma faaliyetlerinde olduğu gibi, kendilerinin bir parçasını inkâr etmeyi içeren psikolojik nedenlere de dayanmaktadır. Kadın düşmanı kültürlerde yetişen erkekler için, kadınlardan doğmuş olma ve varoluşlarını sürdürebilmek için insan dışı doğaya bağımlı olma gerçeği korkutucu bir durumdur. Kadınların ve doğanın nesneleştirilme süreci, onların sahiplenilecek ve hükmedilecek "ötekiler" olarak görülmesi, erkeklerin bu bağımlılıklarını derin bir şekilde unutmalarına dayanır. Erkekler, kadınlardan doğduklarını, ilk çaresiz yıllarında kadınlara muhtaç olduklarını ve hayatları boyunca insan dışı doğaya bağımlı olduklarını unuturlar; bu da önce nesneleştirmeyi, ardından ise tahakküm kurmayı mümkün kılar (King, 1989).

Doğa ve kadın sömürüsü kısıcında toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir yaşam alanı kurmayı hedefleyen eko-feminizm, insan ve insan olmayanla ilişkilerine yaptığı vurguyla ekoloji ve feminizmin ortak bir çabası olarak sömürü sistemine karşı çıkar. Bu bağlamda, ekoloji bilimi tüm yaşam biçimleri arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenir ve doğayı, insanı ve insan olmayanı uyumlu hale getirmeyi amaçlar. Feminizm ise, ataerkil insan toplumundaki orijinal "öteki"nin artık sessiz kalmayı ya da "öteki" olmayı reddetmesini temsil eder. Toplumsal tahakküme meydan okuma, cinsiyetin ötesine geçerek her türlü tahakküme kadar uzanır, çünkü cinsiyetin, ırkın ve sınıfın tahakkümü ile doğanın tahakkümü simbiyotiktir (King, 1989).

Eko-feminizm, toplumsal dayatmaların (cinsiyetçilik, ırkçılık, ataerkillik gibi) birbirini nasıl etkilediğini ve kesiştiğini anlamak için bir analitik çerçeve sunar. Ayrıca, çevrecilik, feminizm ve hayvan sömürüsüne müdahale arasındaki bağlantıları felsefi bir temelde inceler. Ekofeminist bakış açısına göre, kadınların ve doğanın baskı altına alınmasının arasında güçlü bir ilişki bulunmakta ve bu bağlantıların kabul edilmesi, sağlam bir feminizmin, çevreciliğin veya çevresel ahlakın temel bir parçası olabilmesi için önemlidir (Adams, 2021; 247). Fakat buna rağmen, eko-feminizm türçülük karşıtı değildir; türçülük, insanları diğer hayvan türlerinden üstün gören bir düşünce yapısıdır. Eko-feminizm, hayvanlara yönelik kötü muameleyi eleştirirken türçülük fikrine dayanmaz; bununla birlikte, türçülüğe karşı olan eleştirilerle benzer ancak daha geniş kapsamlı bir eleştiri sunar (Adams, 2021; 196).

İstatistiksel veriler, kadınların küresel olarak hayvan ve çevre hakları gibi sorunlarla erkeklere kıyasla daha fazla ilgilendiğini göstermektedir (Puleo, 2017). Ancak, bu durum eko-feminizmin doğrudan kadın ile ilgili olduğunu ispatlamaz. Günümüz kabul gören eko-feminizm anlayışı, doğa ve kadın sömürsü bağlamında eril tahakküm ve ataerkil sisteme karşı duruş sergilemekle birlikte, "kadın doğadır" önermesini genellikle kabul etmez. Eko-feminizm, çevre sorunları, iklim krizi, ataerkillik, eril merkezîyetçilik, cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi kategorileri, özgürlük, eşitlik ve sürdürülebilirlik söylemleri doğrultusunda ortadan kaldırmaya odaklanan bir perspektiftir (Puleo, 2017).

Eko-feminizmin temel felsefesi, kadınların ezilmesi ile doğanın tahrip edilmesinin paralel olduğu ve bu karşılıklı egemenliği kontrol eden ataerkil toplum tarafından çevresel yıkıma, ekolojik eşitsizliklere ve sömürü düzenine yol açtığıdır. Feminizm içinde, bir grup bilim insanı, doğanın egemenliği ile kadınların egemenliği arasında tarihsel, sembolik ve teorik bir bağlantının var olduğuna inanır. Bu felsefe üç temel ilkeyle özetlenebilir:

- i. Doğaya uygulanan baskı ile kadına dayatılan hakimiyet arasında, kadının doğa ile özdeşleştirilmesiyle güçlü bağlantılar vardır. Bu bağlantıları anlamak, baskının iki yönünü de kavramak için gereklidir.
- ii. Feminist teori, ekolojik bir bakış açısını da içermelidir.
- iii. Ekolojik sorunlar, feminist bakış açısıyla çözümlenmelidir çünkü temeldeki sömürü düzeni aynı kaynaktan beslenmektedir (Mondal & Majumder, 2019).

Eko-feminizmin temel prensibi, toplumsal ve çevresel sorunların birbirinden bağımsız olmadığı, kadınlara, farklı etnik gruplara ve çevreye yönelik kötü muamelenin aynı ataerkil sistemden kaynaklandığıdır. Bu bakış açısına göre, tüm bu sorunlara bir bütün olarak yaklaşmak gereklidir.

Ekoloji, Çevresel Adalet, İnsan Toplulukları ve Eşitlik Mücadelesi

Çevre adaleti ve ekolojik adalet: Daha geniş bir adalet anlayışı ve çevre etiği söylemi içinde ilişkili fakat farklı kavramlardır. Bu kavramların farklılıklarını anlamak, adaletin insan ve insan dışı varlıklarla ilgili çeşitli yönlerini ele almak açısından önem taşır (Schlosberg, 2007).

Sosyal adalet, çevresel adalet ve ekolojik adalet, toplumsal eşitsizlik eleştirilerinde birbirine bağlıdır; çünkü yoksul kesimler hem sosyal hem de çevresel eşitsizlikten muzdarip olup, ekonomik kazanç uğruna doğanın kaynakları hakim güçler tarafından tüketilmektedir. Ancak, çevresel adalet çağrısıyla özdeşleşen çeşitli grup ve hareketlerin ele aldığı adalet meseleleri sadece eşitlik talebi ile sınırlı değildir. Diğer temel eleştiriler arasında, sosyal, kültürel ve ekolojik yıkım arasındaki ilişki ve yönetim kurumlarının inşasında ve devam eden süreçlerde demokratik katılım eksikliği yer almaktadır (Schlosberg, 2007).

20. yüzyılın sonlarında, savunmasız toplulukların karşılaştığı orantısız çevresel yükler karşısında, ırk, etnik köken, cinsiyet ve sosyal sınıf ayrımı gözetmeksizin herkes için sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre talebiyle çevre adaleti hareketi ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ABD hukuk sistemi içerisinde gelişen bu söylem, kamu yararına çalışan avukatların çevresel eşitsizliklere karşı sivil haklar ve çevre hukuku çözümleri arayışlarıyla ivme kazanmıştır (Kurtz & Smoyer-Tomic, 2009).

Köklerini sivil haklar hareketine dayandıran çevre adaleti aktivizmi, özellikle 1982 yılında Warren County, Kuzey Carolina'daki protestolarla tanınmıştır. Eyalet, çoğunluğu Afro-Amerikan olan bir topluluğa tehlikeli atık depolama sahası yerleştirmeye karar vermişti. Bu protestolar, çevresel adalet hareketinin bir dönüm noktası olmuş ve ırk ile tehlikeli atık yerleştirme kararları arasındaki bağlantıyı inceleyen bir dizi çalışmanın itici gücü olmuştur. Böylece, çevresel ırkçılık konusuna ulusal düzeyde dikkat çekilmiştir (WCAAHC, 2021; ENERGY.GOV). Esasen bu eylem, sosyal adalet ve çevrenin korunması için aktivistleri bir araya getirmiştir. Ana akım çevre hareketinin aksine, bu hareket, beyaz olmayan

topluluklarda ortaya çıktığından tabandan gelen bir niteliktedir ve topluluğun çevresel atık kaynaklı toksik bir sorun etrafında birleşme eğilimini göstermektedir. Bu protestolarla başlayan çevre adaleti ve çevre eşitliği söylemleri, zamanla ulaşım, konut, sağlık gibi diğer sosyal, ırksal ve ekonomik adalet konularını da içeren daha geniş bir gündem geliştirmiştir (Bullard, 2018). Bu hareketin temel iddiası, düşük gelirli ve farklı etnik kökenlerden gelen toplulukların orantısız çevresel toksiklere maruz kaldıklarıdır. Bu tür yıkımlar, yaşam alanlarındaki zehirli atıklar, kirli hava ve su, güvensiz işler ve çevre yasalarının yeterince uygulanmaması gibi faktörleri içermektedir (Foreman, 1998).

Çevresel adalet hareketi, daha geniş taban demokrasisini savunan yurttaşlar ve gruplardan oluşan geniş bir koalisyon olarak daha geniş sosyal adalet hedeflerine odaklanmıştır (Foreman, 1998). Bu hareket, çevresel fayda ve yüklerin insanlar arasında adil bir şekilde dağıtılmasına öncelik vermektedir. Sivil Haklar Hareketi sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde belirgin hale gelen bu kavram, zamanla küresel bir boyut kazanmıştır.

Çevre adaleti aktivizmi, çevre sağlığı ve bunun insanlar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanarak, disiplinler arası bir yaklaşımla çevreyi yaşadığımız, çalıştığımız ve zaman geçirdiğimiz yerler olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır. Bu kavramsal duruş, insanları insan eliyle yönetilen ekosistemlere yeniden konumlandırır. Siyasi olarak, bu duruş ana akım Amerikan çevreciliğine insan merkezli bir vurgu getirerek, insan sağlığını ve refahını ekosistem sağlığı konusundaki endişelerin merkezine yerleştirir. Böylece, çevre adaleti perspektifinden bakıldığında, insanlar ekosistemlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir, ancak politik olarak belirli bir ekosistem içindeki diğer varlıklara göre önceliklidir (Kurtz & Smoyer-Tomic, 2009).

Çevre adaleti araştırmaları, büyük ölçüde endüstriyel çevresel tehlikelerin insan sağlığı üzerindeki sonuçlarına ilişkin endişelerden kaynaklanmıştır. Çevresel adalet meseleleri; halk sağlığı, çevresel, ekonomik ve sosyal kaygılardan oluşan bir ağıdır. Ortak kaynakların tek bir zümre tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılması ve bu durumun savunmasız gruplar üzerinde yarattığı zarar ve yıkıcı etkiler, adil çözümler gerektiren önemli bir sorundur. Bu nedenle, sosyal, ekonomik ve sağlık iyileştirmelerini aynı anda ele alan bütüncül ve bütünleştirici stratejilere ihtiyaç vardır (Solomonian & Ruggiero, 2021).

Ekolojik adalet; doğanın ve ekosistemin hakları: Ekolojik adalet, tüm yaşam formlarının ve ekolojik sistemlerin gelişmesi için insan merkezli kaygıların ötesine geçerek gezegenin ve doğanın korunmasını amaçlayan bir adalet anlayışıdır. Bu yaklaşım, habitatlar ve türler gibi insan dışı varlıkların ihtiyaç ve haklarına saygı göstermeyi ve bunları insan çıkarlarıyla birlikte korumayı içerir. Ekosistemleri, türleri ve gezegeni bir bütün olarak korumayı hedefler ve hem insanların hem de doğal dünyanın sistematik sömürsüne dikkat çeker. Temel meseleleri arasında biyoçeşitliliği koruma, iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etme çabaları yer alır (Baxter, 2008)

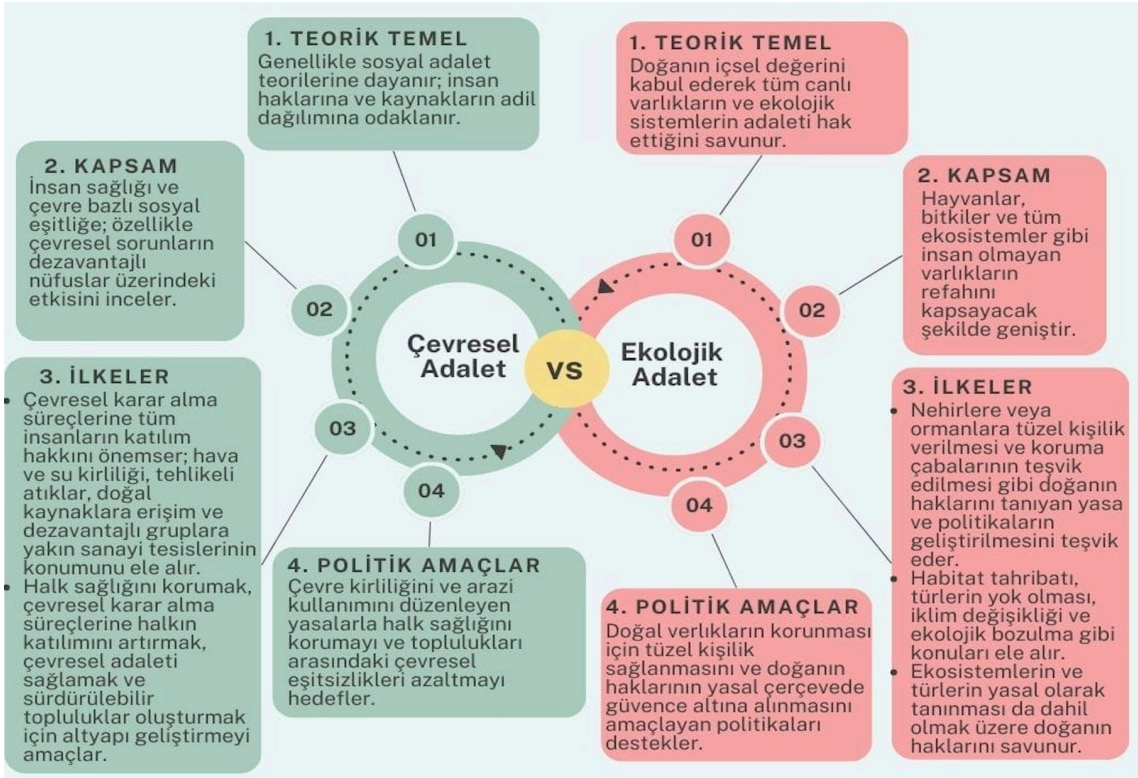
İnsan toplumları ile doğal dünya arasındaki karşılıklı bağımlılığı dikkate alarak, çevresel kaynakların, faydaların ve yüklerin tüm bireyler ve topluluklar arasında adil ve eşit bir şekilde dağıtılmasını ifade eden ekolojik adalet anlayışına göre insanın doğa ile bağınyı kaybetmesi, insanlığın ve doğal dengenin önemli bir kısmını yitirmektir çünkü habitat tahribatı, türlerin yok olması, iklim değişikliği ve ekolojik bozulma gibi meseleler insan ve insan olmayanlar ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla ekolojik adalet, çevresel adalete kıyasla daha geniş bir doğa adaleti anlayışı geliştirerek sadece insanların iyi bir çevreye sahip olma haklarını değil, aynı zamanda doğanın sahip olduğu hakları da korumaktadır (Low & Gleeson, 1997).

Çevresel adalet, öncelikle çevresel faydaların ve yüklerin insan toplulukları arasında adil bir şekilde dağıtılmasına odaklanır. Buna karşılık, ekolojik adalet, insanın adil bir çevrede yaşama hakkının ötesine geçerek, insanlık ve doğa arasındaki ilişkiyi geniş bir perspektiften ele alır ve insan eylemlerinin doğal dünyayı etkileme şeklini inceler. Bu kavram, insan gelişiminin daha geniş ekosistemin refahı ile dengelenmesinin önemini vurgulayarak

hem insanların hem de çevrenin sağlıklı ve sürdürülebilir bir varoluş için doğa haklarının tanınmasını içerir ve insan toplumları ile doğal dünya arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade eder (Low & Gleeson, 1997; Baxter, 2008).

Hayvan hakları, insanların ekolojik sistemlerdeki yeri ve ekolojik düşünce ışığında insan varlığının etik değerlendirmeleri gibi çeşitli ekolojik perspektifler tarafından ortaya atılan soruları inceler. Ekolojik adalet, mekânsal kaygıların ötesine geçerek insanın çevreyle etkileşiminin daha geniş etik sonuçlarına odaklanır (Low & Gleeson, 1998).

Bu çalışmada ekolojik adalet ve çevresel adalet kavramlarının farklarına değinilerek aslında eko-feminizm anlayışının ekolojik adalet kavramına bütüncül bir biçimde yaklaştığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda ekolojik adalet ve çevresel adalet kavramlarının temel ayrımlarını belirtilen kilit noktalar tablolaştırılmıştır.

Tablo 1: Çevresel Adalet ve Ekolojik Adalet Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi.

Ekolojik ve çevresel adalet anlayışının yasal karşılıkları: Ekolojik adalet, insanlar ve doğal dünya arasındaki ilişkiyi çevreleyen etik tartışmalarla ilgilidir. Bu kavram, doğanın içsel değerini ve hem insanların hem de çevrenin sağlıklı ve sürdürülebilir bir varoluşa sahip olma haklarının tanınmasını içerir (Low & Gleeson, 1998). Ekolojik adalet anlayışıyla, dünya üzerindeki tüm paydaşlar temsil edilmelidir. Bu anlayışa uygun olarak, Ekvador anayasasında doğanın haklarına yer verilmiştir. Ekvador Anayasası'nın 71. Maddesi, doğanın varlığına bütüncül saygı gösterilmesi gerekliliğini ve doğanın yaşam döngülerinin, yapısının, işlevlerinin ve evrimsel süreçlerinin sürdürülmesi ve yenilenmesi hakkına sahip olduğunu belirtir. Bu hakların uygulanması için tüm kişiler, toplumlar, halklar ve uluslar kamu yetkililerini göreve çağırabilir (Constitution of The Republic of Ecuador, 2008). 71 ve devamındaki maddelerden de anlaşılacağı üzere Ekvador Anayasası, doğanın başlı başına bir hak öznesi olduğunu ifade eder (Göksu, Erişim tarihi: 25.06.2024).

Bolivya anayasası da benzer bir tutum sergileyerek doğanın hak kavramını tanımlar. Bolivya'nın 2011 tarihli "Law of Mother Nature" yasası, doğayı kamu yararının kolektif bir öznesi olarak tanımlar (Rapid Transition Alliance, 2018). Bu yasa, doğayı, birbiriyle ilişkili,

birbirine bağımlı ve tamamlayıcı olan ve ortak bir kaderi paylaşan tüm canlı sistemlerin ve canlı organizmaların bölünmez topluluğundan oluşan yaşayan dinamik bir sistem olarak tanımlar (Rapid Transition Alliance, 2018). Ancak, Ekvador Anayasasında doğa hakkı tanımlanırken doğa, bir hak süjesi olarak konumlandırırken, ekolojik adalet perspektifinden beslenir. Buna karşılık, Bolivya Anayasasında doğa, insan için bir kaynak olarak nitelendirilir ve çevre adaleti ekseninde yasal bağlamda koruma altına alınır. Bu açıdan doğanın her ne kadar bütüncül tanımı yapılmış olsa da insan için vazgeçilmez bir kaynak olduğu gerekçesiyle değerlendirilip koruma altına alındığı söylenebilir.

Yeni Zelanda'da Whanganui Nehri'nin "canlı varlık" olarak tanınarak hukuki şahsiyet kazandırılması ve Hindistan'da kutsal kabul edilen Ganj Nehri ile ana kolu Yamuna Nehri'ne yaşayan hukuki varlıklar statüsü verilmesi ile nehirlerin, bir tüzel kişinin haklarını, yetkilerini, görevlerini ve sorumluluklarını kazanan bir tüzel kişiliğe sahip ve yaşayan varlıklar olarak hukuki statü kazanmaları, doğanın sadece insana yönelik pragmatik izdüşümlerinden kaynaklanmamaktadır (Cheater, 2018; Reuters, 2017; The Guardian, 2017). Başka bir deyişle, bu hukuki statülerin verilmesi, doğanın insanlara sağladığı yararlar veya insan ihtiyaçları nedeniyle değil, doğanın kendisinin de bağımsız olarak hak sahibi bir varlık olarak tanınması gerektiği düşüncesine dayanır. Devamında, Kolombiya'nın Atrato Nehri için etnik toplulukların kendi yasalarına ve geleneklerine göre kendi topraklarını ve yaşam alanlarını oluşturan doğal kaynakları yönetme ve özerk vesayet altında tutma haklarını tanımlayan biyokültürel haklar kavramına atıfla, temel dayanağı doğa ve insan türleri arasındaki derin birlik ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi olan ve bunun sonucunda doğanın ciddiye alınması ve tam haklara sahip olması gereken yeni bir sosyo-hukuki anlayış geliştirilmesi gerekliliği kararlaştırılmıştır. Bu karar ile Atrato Nehri'ne hukuki statü kazandırılmıştır (Constitutional Court of Colombia/ The Atrato River Case, 2016). Sonrasında, Kolombiya Yüksek Mahkemesi'nin Amazon yağmur ormanlarına yönelik vermiş olduğu başka bir kararda, gezegenin geleceği adına bu ekosistemin hukuken korunabilmesi için ormanların koruma, bakım ve restorasyon haklarına sahip tüzel bir kişilik olarak tanındığı görülmektedir (Republica de Colombia, 2018). Bu kararlar, doğanın başlı başına hak sahibi olması gereken bir varlık olarak hukuki statü kazanması anlamına gelir. Ayrıca bu kararlarda doğanın haklarını korumak üzere yasalar ile yetkilendirilecek görevliler atanması kararlaştırılmıştır (IUCN, 2018).

Çeşitli ülkelerin tabiat varlıkları hakkında vermiş oldukları bu hukuki kararlardan, nehirleri veya ormanları kirletmenin ya da zarar vermenin, hukuki açıdan bir tüzel kişiliğe zarar vermekle eşdeğer sayılacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, ulusal düzeyde hukuki kimlik kazanan bu doğal varlıklar, yasalar karşısında tüzel kişilerin sahip olduğu haklara da sahiptir. Bu durum, insan temelli geleneksel hukuk anlayışı açısından önemli bir paradigma değişimini işaret etmektedir. Doğa, artık yalnızca insanların kullanımına uygun bir tüketim nesnesi olmaktan çıkmıştır. Ayrıca doğa, salt insan menfaatlerinin korunması için bir araç olarak değil, haklarıyla var olan bir hukuk öznesi, yani bir aktör haline gelmiştir (Göksu, Erişim tarihi: 25.06.2024). Bu gelişim, doğanın haklarının tanınması ve korunması açısından önemli bir hukuki dönüşümü ifade etmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Çevre Hakkı ve Yeni Ek Protokol Önerisi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkı bağlamında ele aldığı davaların hukuki gerekçeleri, aşağıdaki kararlarda detaylandırılacağı üzere, bu hakkın sözleşmede tam ve açık olarak yer almamasından dolayı doğrudan bir çevre hakkı ekseninde şekillenmemiştir. Bu nedenle, hukuki açıdan kapsamlı bir çevre hakkı tanımı yapılabildiği söylenemez (Tögel, 2022).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde açıkça tanımlanmayan çevre hakkının eksikliği nedeniyle, Avrupa Konseyi bünyesindeki Sosyal İşler, Sağlık ve Sürdürülebilir Kalkınma Komitesi (AS/SOC), 2021 yılında önemli bir girişimde bulunmuştur. Komite, Avrupa İnsan

Hakları Sözleşmesi'ne güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı eklenmesini amaçlayan yeni bir ek protokol önerisi sunmuştur. Bu öneri, söz konusu hakkın tanınmasını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından uygulanabilir hale getirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca, insan sağlığının korunması ve çevresel bütünlüğün sağlanması amacıyla, kurumsal sorumlulukları tanımlayan özel bir bağlayıcı yasal çerçeve oluşturmayı ve zararlı çevresel etkilerin azaltılmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Council of Europe: Parliamentary Assembly, 2021).

Komitenin önerisi, Avrupa Konseyi'ne üye devletlere hem ulusal hem de Avrupa düzeyinde sağlıklı bir çevre hakkını korumak için yasal çerçeveler geliştirmeleri ve oluşturmaları konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca, ülkeleri böyle bir hakkı açıkça tanımaya ve korumaya teşvik etmektedir (Council of Europe: Parliamentary Assembly, 2021).

Önerilen bu yeni ek protokol, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf ülkeler açısından, AİHM içtihadının gelişmesi ve genişlemesi bağlamında önemlidir. Bu protokol, çevresel faktörlerin insan sağlığı, onuru ve yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerinden kaynaklanan insan hakları ihlallerine karşı AİHM kararlarına sağlam bir yasal dayanak sağlamayı hedeflemektedir (Tögel, 2022). Günümüzde çevre hakkına dayalı şikayetlerin artmasına karşın, Parlamento Meclisi'nin 2009 yılında benzer bir öneride bulunmasına rağmen, Komite'nin bu konuda henüz bir adım atmaması dikkat çekicidir (Parliamentary Assembly 2021; Khandelwal, 2021). Bu bağlamda, AİHM çevre hakkına ilişkin şikayetleri incelerken, ancak sözleşmede yer alan diğer haklara ilişkin bir ihlal söz konusu olduğunda değerlendirme yapabilmektedir.

Vaka Analizi: AİHM'nin Çevreyle İlgili Kararlarının Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, çevre adaleti kapsamında insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından genellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) madde 8'e dayandırılması ve somut olayların bazılarında yaşam hakkına yönelik bir zararın ortaya çıkması nedeniyle madde 2'nin de değerlendirilmesiyle AİHM'nin bu konuya ilişkin vermiş olduğu önemli kararlar vaka analizi ile incelenmiştir. Bu kararlar aracılığıyla Mahkemenin çevre hakkına ilişkin gündelik yaşam problemlerine ve devletin bu konudaki yükümlülüklerine yaklaşımı ele alınmıştır.

Uluslararası Hukukta Eko-Feminist Yaklaşımlar ve AİHM'in Çevre Adaletine İlişkin Öne Çıkan Kararları

Çevre adaleti kapsamında iklim sorunlarının toplumlar nezdindeki tehlikesine yönelik olarak pek çok ülkede ve uluslararası arenada tartışılmış çok sayıda hukuki vaka bulunmaktadır. Bu çalışma, genel prensipleriyle AİHM'in çevre adaletine yönelik yaklaşımını ortaya koymayı ve bunu Klimeseniorinnen Schweiz ve Diğerleri v İsviçre kararı ile eko-feminizm ilişkisi perspektifinden sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Örneklem olarak seçilen her bir dava, AİHM'nin çevresel adalet konusundaki içtihadında kritik öneme sahip emsaller oluşturmaktadır. Bu davalar, kirlilik, tehlikeli atıklar ve iklim değişikliği gibi çeşitli çevresel konuları kapsamakta ve insan hakları korumalarının çevresel zararlara geniş bir şekilde uygulanabilirliğini göstermektedir. Seçilen kararlar, insan hakları çerçevesinde çevresel konulara ilişkin artan farkındalığı ve endişeyi yansıtarak Mahkeme'nin yaklaşımının zaman içindeki gelişimini göstermektedir. Çalışmanın konusu çerçevesinde özellikle Klimeseniorinnen Schweiz ve Diğerleri v İsviçre kararı, çevresel adaletin gündelik yaşamda talebi ve iklim krizi ile kadınların mücadelesini ele aldığından çevre hakkı ve eko-feminizm bağlantısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Sağlıklı bir çevrede yaşama gereksinimi ile doğan çevre hakkı, ilk kez 1972 Stockholm Deklarasyonu'nda gündeme getirilmiştir. Son elli yılda iklim krizi, sera gazı emisyonları, çevre atıkları ve toksik maddeler, sanayilerden kaynaklanan doğal tahribat gibi artan çevresel ve ekolojik yıkımların neden olduğu zararlar göz önünde bulundurulmuş, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşamayı güvence altına alan bir hak olarak üçüncü kuşak

haklar arasında tanınmıştır. Çevre hakkı, bu bağlamda bireylerin ve toplumların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruyan ve destekleyen bir hak olarak ortaya çıkmaktadır (Tögel, 2022).

Küresel bağlamda barış, adalet ve insan hakları kavramlarının gelişmesini amaçlayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) açıkça çevre hakkına dayalı bir hükmü bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) çevre hakkına yönelik korumasının sınırlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Mahkeme çevre hakkına ilişkin şikayetleri genellikle AİHS'nin 2. maddesi (Yaşam Hakkı) ve/veya 8. maddesi (Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkı) kapsamında değerlendirip ele almaktadır. AİHM'in görüşüne göre, 8. madde çevre davalarında uygulanabilir olup, kirliliğe doğrudan Devletin neden olup olmadığına veya Devletin sorumluluğunun özel sektörün uygun şekilde düzenlenmemesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın çevreye ilişkin şikayetlerde dikkate alınabilir.

AİHM kararları ışığında, çevresel kirlilik meselelerinin şikâyeti; gürültü kirliliği, endüstriyel kirlilik, atıkların arıtılması ve elektromanyetik kirlilik gibi bireyin sağlığı üzerinde zarar meydana getirebilecek konulardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, çevresel kirliliğin, AİHS madde 8 bağlamında özel yaşama saygı hakkı çerçevesindeki fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkına bir "müdahale" teşkil edebilmesi, yani madde 8'in uygulanabilir olması için birey üzerinde asgari bir şiddet derecesine ulaşmış etkilerinin olması gerekmektedir. Dolayısıyla, Mahkeme nezdinde doğrudan bir çevre hakkından değil, ancak sağlıklı bir çevrede yaşama hakkından bahsedilebilir (Öncü, 2019). Aşağıda AİHM'nin bu bağlamda değerlendirilebilecek kararlarından yedi tanesi ekofeminizm, çevre adaleti ve ekolojik eşitlik açısından analiz edilmiştir.

i) Hatton ve diğerleri / Birleşik Krallık

AİHM, Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık kararında (CASE OF HATTON AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM, 2023), gürültü rahatsızlığı kaynaklı yaşanan çevrenin kirliliğinden dolayı mahkemeye şikayette bulunulması durumunda, çevrenin korunmasının hükümetlerin takdir yetkisi dahilinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme, çevresel insan haklarının özel statüsüne atıfta bulunarak bu konuda özel bir yaklaşım benimsemenin uygun olmayacağına karar vermiştir. Dolayısıyla, çevre hakkının ihlal edildiğine dair getirilen şikayetlerde, şikâyeteye konu olayın aynı zamanda Sözleşme'de yer alan yaşam hakkı veya aile hayatının korunması hakkı gibi bir hakkı da ihlal ediyor olması gerekmektedir. Aksi halde, Mahkeme'nin salt çevre hakkına dayanarak bir ihlal kararı vermesi mümkün değildir ve bu durumda Mahkeme, konu bakımından yetkili olmadığını belirtmiştir (Tögel, 2022). Yapılan değerlendirmede, Mahkeme, Sözleşme'de temiz ve sessiz bir çevreye ilişkin açık bir hak bulunmadığını, ancak bireyin gürültü veya diğer kirliliklerden doğrudan ve ciddi şekilde etkilendiği durumlarda, 8. madde kapsamında bir sorun ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, gürültü kaynaklı ciddi bir çevresel rahatsızlığın; bireylerin refahını etkileyerek sağlıklarını ciddi şekilde tehlikeye atmadan dahi, özel ve aile yaşamlarını olumsuz etkileyebileceği ve evlerinden yararlanmalarını engelleyebileceği değerlendirilmesinde bulunmuştur.

AİHM, çevre hakkı kapsamında, bireyin sağlığının çevresel sorunlardan kaynaklı risk altında olma durumunu ve bu konuda yeterli bilginin devlet tarafından sağlanmamasının kamuoyunu bilgilendirme yükümlülüğüne aykırılık ile ihlal olarak kabul etmektedir (Öncü, 2019). Örneğin Guerra ve Diğerleri/İtalya (CASE OF GUERRA AND OTHERS v. ITALY, 1998) davasında Mahkeme, yetkililerin yakınlardaki bir kimya fabrikasının yarattığı riskler hakkında bölge sakinlerine gerekli bilgileri vermemesi nedeniyle, zehirli emisyonların başvuruların özel ve aile yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkı üzerindeki doğrudan etkisinin, 8. maddenin uygulanabilir olduğu anlamına geldiğini gözlemlemiştir.

ii) Önerıldız/ Türkiye

2004 yılında Önerıldız/ Türkiye başvurusu (CASE OF ÖNERİLDİZ v. TURKEY, 2004), Ümraniye'deki bir belediye çöplüğü yakınında yaşayan bir gecekondü sakininin, çöplüğün büyük bir sağlık riski oluşturduğuna dair şikâyetiyle yapılmıştır. Şikâyet, özellikle çöplükte biriken metan gazının patlama riski ve salgın hastalık tehlikelerini içermektedir. Olayda, toprak kayması sonucu metan gazı patlaması meydana gelmiş ve gecekondü bölgesinde yaşayanların yaşam hakkı ihlal edilerek çeşitli zararlar ortaya çıkmıştır. Önerıldız v. Türkiye (2004) davasında, Mahkeme, devlet makamlarının risklerin farkında olmalarına rağmen ölümcül bir metan patlamasını önlemek için yeterli tedbirleri almamaları nedeniyle 2. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu karar, çevresel zarar ile yaşam hakkı arasındaki doğrudan bağlantıyı vurgulayarak, gelecekteki çevresel adalet davaları için önemli bir emsal teşkil etmektedir.

Ayrıca bu karar, çevresel düzenlemeler, planlama ve kontrol sistemleri zayıf olan devletler için ciddi bir uyarı niteliği taşımaktadır. Avrupa standartlarına uygun düzenlemelerin kabul edilmemesi, 2. madde kapsamında yaşam hakkının korunmadığı anlamına gelir. Ancak, bu standartların yalnızca kabul edilmesi yeterli değildir; uygulamada sıkı bir şekilde hayata geçirilmemesi, etkilenen nüfusa yeterli bilginin sağlanmaması veya sorumlulardan hesap sorulmaması, 2. maddenin (ve daha az ciddi durumlarda 8. maddenin) ihlali olarak değerlendirilebilir ve mağdurlara tazminat ödenmesine yol açabilir (Korff, 2006).

iii) Taşkın ve Diğerleri/ Türkiye

Türkiye'yi çevre hukuku bağlamında ilgilendiren önemli bir diğer karar Taşkın ve Diğerleri/ Türkiye (2004) davası, Ovacık altın madeninin yakınındaki Çamköy ve Süleymanlı köylerinde yaşayan başvuruçular tarafından açılmıştır. Başvuruçular, sodyum siyanür liçi yöntemiyle altın çıkarılması sürecinde çevresel riskler ve tonlarca patlayıcı madde depolanması gibi etmenlerle yöre sakinlerinin çevresel ve yaşamsal haklarını olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir.

Mahkeme, 8. Maddenin uygulanabilirliği için mutlaka başvuruçuların yaşamları için doğrudan ağır bir tehlike halinin varlığını aramamakta; ilgililerin sağlığını ve özel aile yaşamlarını ciddi tehlikeye atabilecek ağır çevre ihlallerinin varlığını madde uygulaması bakımından yeterli addetmektedir (CASE OF LÓPEZ OSTRA v. SPAIN, 1994). Dolayısıyla Mahkeme, çevresel risklerden kaynaklı yıkımların, özel yaşama saygı, aile yaşamına saygı ve konuta saygı hakkına bir müdahale oluşturabileceği içtihadında bulunmuştur. Bu kararda mahkeme, çevresel faktörlerin özel ve aile yaşam haklarına müdahale edebileceğini belirterek somut olayda AİHS'nin 8. Madde kapsamında çevresel unsurları da değerlendirmiştir (CASE OF LÓPEZ OSTRA v. SPAIN, 1994).

Bu çerçevede, Mahkeme, bölgedeki çevresel etkilerin, özellikle sağlık ve özel yaşam hakları üzerinde ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirlemiştir. AİHM, Türkiye'nin çevre ve sağlıkla ilgili kaygılara gerektiği gibi yanıt vermeden, başvuruçuların evlerinin yakınında altın madeni işletimine izin vermesiyle şikâyetçilerin haklarını ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme, devletin özel ve aile yaşamına saygı hakkını korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi çerçevesinde yerine getirmedeği kararına varmıştır (CASE OF TAŞKIN AND OTHERS v. TURKEY, 2004).

AİHM'in çevre hakkı ihlallerine ilişkin içtihatları incelendikten sonra, özellikle son zamanlarda iklim sorunlarıyla ilgili olarak şikâyet edilen ve kamuoyunu meşgul eden kararlara da aşağıda yer verilmiştir.

iv) Damien Carême/ Fransa

Damien Carême/ Fransa kararında, başvuranın Fransız hükümetinin yetersiz iklim eylemlerine ilişkin iddialarıyla ilgili yapılan şikâyette, Mahkeme, başvuran Damien Carême'nin Fransa'da ikamet etmediğini ve dolayısıyla 8. Madde (özel ve aile hayatına

ve konuta saygı hakkı) kapsamındaki olası sonuçların kişi bakımından uygulanabilir olmadığını değerlendirerek (AİHS) 34. maddesi kapsamında başvuruları mağdur olarak nitelendirilemeyeceğine karar vermiştir. Ayrıca AİHM, ulusal mahkemenin başvuranın şikâyetlerini kısmen ele aldığını ve bunun da başvurunun kabul edilemez olduğuna karar verilmesine yol açtığını kaydetmiştir (CASE OF CARÊME v. FRANCE, 2024). Bu karar, AİHM'nin çevre davalarında başvurucuların durumu konusundaki yaklaşımının altını çizmekte ve başvurucu ile Sözleşme kapsamındaki hakların ihlal edildiği iddiası arasında doğrudan ve önemli bir bağ olması gerektiğini ifade etmektedir (Büyüktavşan & Mollamahmutoğlu, 2023). Karar aynı zamanda, bu tür şikâyetlerin uluslararası düzeye taşınmadan önce ulusal hukuk sistemi içerisinde ele alınmasının önemini de yansıtmaktadır.

v) Duarte Agostinho ve Diğerleri / Portekiz ve 32 Diğer Devlet

Duarte Agostinho ve Diğerleri / Portekiz ve 32 Diğer Devlet başvurusunda, altı genç Portekiz vatandaşı, Dünya'da ortalama sıcaklık artışları ve aşırı sıcaklık gibi iklim değişikliği etkileri yaşadığını, küresel ısınmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak 2017 yılından itibaren her sene orman yangınlarının iklim krizinin ana sonucu olduğunu belirterek AİHS madde 8 kapsamında sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının ve mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Başvurucular, devletlerin Paris Anlaşması kapsamındaki taahhütlerini yerine getirmemelerinin bu sorunları daha da kötüleştirdiğini ve böylece hem mevcut hem de gelecekteki çevre ve yaşam haklarının tehlikeye attığını iddia etmektedirler. Devamlı, başvuranlar, iklim değişikliğinden kaynaklanan dönüşümlerden kaynaklı riski altında olduklarını ve bu riskin yaşamları boyunca önemli ölçüde artacağını iddia etmişlerdir. Kendi kuşaklarının iklim değişikliğinden özellikle etkilendiğini ve yaşları gereği haklarına yapılan müdahalenin önceki kuşaklardan daha belirgin olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, iklim krizinin ulusal sınırların ötesinde bir sorumluluk olduğunu ve mücadelesinin de ancak küresel bağlamda ele alınarak üstesinden gelinebileceğini savunarak Mahkemenin yargı yetkisi sınırlarında olduğunu iddia etmişlerdir. Bu çerçevede başvuranlar, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 32 ülkeyi iklim krizine yönelik devletlerin yerine getirmesi gereken pozitif yükümlükleri uygulamadığı iddiasına dayanarak hiçbir ülkeye iç hukuk yolu ile başvurmaksızın doğrudan AİHM'e şikâyet etmişlerdir (Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States, 2024; Climatecasechart, 2020).

Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuranların talep ettiği gibi, Portekiz dışındaki devletler üzerinde yargı yetkisini genişletmek için Sözleşme'de hiçbir dayanak bulunmadığını tespit etmiştir. Mahkeme Portekiz üzerinde yargı yetkisi tesis ederken, diğer devletler aleyhindeki şikâyetleri, bölgesel yargı yetkisinin olmaması nedeniyle Sözleşme'nin 35. maddesi uyarınca kabul edilemez bulmuştur. Ayrıca, başvuranlar Portekiz içinde herhangi bir hukuk yoluna başvurmadıkları için, Portekiz aleyhindeki şikâyetleri de iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez ilan edilmiştir (Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States, 2024).

Başvurucuların iklim değişikliği sorunlarının küresel bir yaklaşım gerektirdiği iddiası ve Mahkeme'nin Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 32 ülkeden ortak savunma talep etmesine karşın Mahkeme'nin yukarıda belirtilen gerekçelerle davayı kabul edilemez bulması, AİHM'in yerleşik içtihadına bağlı kalma konusunda ısrarlı olduğunun bir göstergesidir (Büyüktavşan & Mollamahmutoğlu, 2023).

Bu noktaya kadar incelenen AİHM kararları, hem AİHM'in çevre hakkına yönelik tutumunu hem de günümüz sorunlarının genellikle iklim krizi merkezinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda detaylandırılan AİHM kararı ise çalışmanın odak noktasını çevre adaleti ve eko-feminizm bağlantılarını araştırmak üzere bir örnek olarak seçilmiştir.

vi) Klimaseniorinnen Schweiz/ İsviçre Kararı Üzerinden Ekofeminist Bir Analizi

Bu karar, diğerlerinden farklı olarak hem çevre adaleti hem de ekofeminizm bağlamından analiz edilmee uygun içerikler barındırır.

İklim değişikliği ve insan hakları: Feminist adalet eleştirileri, çevre sorunları bağlamında etik değerlendirmelerin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir. Genellikle birbirine bağlılığı, empatiyi ve farklı seslerin ve deneyimlerin tanınmasını vurgulayan feminist perspektiflerin entegrasyonu, çevresel karar alma süreçleri savunmasız toplulukların ve doğal dünyanın ihtiyaçlarına daha kapsayıcı ve duyarlı bir bakış açısı getirebilir (Low & Gleeson, 1997). Bu yaklaşımdan hareketle, AIHM'e yaşları ilerlemiş İsviçreli kadınlar tarafından yapılan Klimasenioren Schweiz and Diğerleri v İsviçre başvurusu, devletin sera gazı emisyonlarının potansiyel zararlarına karşı gerekli özen yükümlülüğünü yerine getirmediği iddiasını içermekte ve çevresel adalet konusunda önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir (Amnesty International, 2024; Climatecasechart, 2020).

Çevre adaletinin iklim krizi ekseninde ele alındığı çevre hukukuna ilişkin bu dönüm noktası niteliğindeki davada, başvuru, İsviçre merkezli bir dernek olan Verein KlimaSeniorinnen Schweiz tarafından yapılmıştır. Başvuruda, İsviçre hükümetinin iklim değişikliği konusundaki yetersiz eylemlerinin, Sözleşme'nin (AIHS) 2. ve 8. maddeleri kapsamındaki yaşam ve sağlık haklarına ihlal teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Devletin yetersiz müdahalesiyle küresel ısınmanın yaşam koşulları ve sağlık üzerindeki etkilerinden endişe duyan, çoğunluğu 70 yaşın üzerinde olan yaşlı kadınlar tarafından temsil edilen derneğin başvurusu, 2.000'den fazla üyesi tarafından desteklenmiştir (Bretscher, 2024).

Mahkeme, başvurunun taraf sıfatıyla ilgili değerlendirmesinde, iklim değişikliğinin insanlığın ortak bir kaygısı olduğunu ve bu çerçevede nesiller arası yük paylaşımının teşvik edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Ganesan, 2024). Bu bağlamda, iklim değişikliği konusunda derneklerin Mahkeme önünde konumlarını tanımlamak için aşağıdaki şartları sağlamaları gerekmektedir: (a) İlgili yargı alanında yasal olarak kurulmuş veya orada faaliyet gösterme yetkisine sahip olması; (b) Üyelerinin veya ilgili yargı alanındaki diğer etkilenen bireylerin insan haklarının savunulmasında, iklim değişikliğinden kaynaklanan tehditlere karşı korunmasına yönelik toplu eylemlerle sınırlı olmasa da, yasal hedeflerine uygun olarak özel bir amacı olduğunu gösterebilmesi; ve (c) Sözleşme kapsamında korunan yaşamları, sağlıkları veya refahları üzerinde iklim değişikliğinin belirli tehditlerine veya olumsuz etkilerine maruz kalan üyeleri veya yargı yetkisi dahilindeki diğer etkilenen bireyler adına nitelikli ve temsilci olarak hareket edebileceğini gösterebilmesi gerekmektedir (CASE OF VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ AND OTHERS v. SWITZERLAND, 2024; paragraf; 502).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, İsviçre hükümetinin, karbon bütçesi veya ulusal sera gazı emisyon sınırlamaları da dahil olmak üzere, geçmiş sera gazı emisyon azaltma hedeflerini tutturamaması ve yerel düzenleyici çerçevenin oluşturulmasındaki kritik boşluklar nedeniyle, iklim değişikliğine ilişkin Sözleşme kapsamındaki pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit etmiştir. Devamla, Mahkeme, Sözleşmeye taraf İsviçre'nin iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekte ortaya çıkabilecek geri döndürülemez etkilerinin önlenmesinde gerekli hukuki düzenlemeleri yapma ve çeşitli tedbirler alarak bu kararları uygulama görevini yeterince yerine getirmediğine karar vermiştir. Mahkeme, iklim krizini günümüzün acil bir sorunu olarak değerlendirip, bunun temel nedeninin Dünya atmosferindeki sera gazı birikiminden kaynaklandığını ve bu durumun çevreye ciddi yıkım getirdiğini belirterek, özellikle savunmasız gruplar üzerinde yaşam hakkına ilişkin bir zararın oluştuğunu tespit etmiştir (CASE OF VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ AND OTHERS v. SWITZERLAND, 2024).

Yapılan incelemede Mahkeme, AIHS'nin 8. maddesinin, iklim değişikliğinin yaşam, sağlık, refah ve yaşam kalitesi üzerindeki ciddi olumsuz etkilerinden devlet yetkilileri tarafından etkili bir şekilde korunma hakkını kapsadığını tespit etmiştir. AIHS'nin 2. maddesi ile korunan yaşam hakkı kapsamında yapılan incelemede ise Mahkeme, ülkelerin iklim krizi ile ilgili yetersiz veya göz ardı edilen eylemlerinin vatandaşların yaşam hakkına ilişkin bir

risk oluşturduğu tespit edilmekle yaşam hakkına ilişkin 2. Maddenin soyut olarak her türlü çevresel zarara karşı koruma sağlamak için uygulanamayacağını açıklığa kavuşturmuştur ve bu olayla ilgili incelemenin, AİHS'nin 8. maddesi ile sınırlandırmaya karar vermiştir (Ceran, 2024).

AİHM ayrıca, AİHS'nin 6. Maddesinin de ihlal edildiğine karar vermiştir. Buna göre başvuru, tüm temyiz yollarını tüketmiş olmasına rağmen, AİHM, İsviçre mahkemelerinin derneğin ileri sürdüğü mağduriyetlerle ilgili yeterli bir inceleme yapmadığı görüşündedir. Bu bağlamda AİHM, İsviçre mahkemelerinin şikayetlerin esasının incelenmesi ve reddedilmesi gerektiğini detaylandıran ikna edici gerekçeler sunmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca AİHM, İsviçre mahkemelerinin iklim değişikliği konusunda güçlü bilimsel kanıtları yeterince dikkate almadığını ve derneğin şikayetlerini ciddiye almadığına kanaat getirmiştir (Ganesan, 2024).

Mevcut karar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, bir üye devletin iklim değişikliği ile mücadelede aldığı yetersiz önlemlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından korunan insan haklarının ihlali anlamına geldiği yönündeki ilk tespiti açısından büyük önem taşımaktadır. Bu karar, devletlerin çevre hakkına ilişkin yükümlülüklerini belirlemede bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir (Bretscher, 2024).

Diğer yandan AİHM'in çevre konularındaki içtihadının genellikle belirli kaynaklardan yayılan çevresel zararlarla ilgili durumlarla ilişkili olduğu söylenebilir. Önceki şikayetlerde, zarar kaynağı ile bu zarardan etkilenenler arasında doğrudan ve ciddi bir bağlantı bulunmakta ve gerekli hafifletme önlemleri zararın kaynağında uygulanabilmektedir. Ancak, bu davada iklim değişikliği bağlamındaki temel özellikler ve koşullar önemli ölçüde farklılık arz etmektedir. Başka bir anlatımla, daha önceki içtihatlarında, AİHM, belirli kaynaklar üzerinden tanımlanabilir bir grup birey üzerinde zararlı etkilere odaklanan çevresel konularla sınırlı kalmıştı. Örneğin, geçmişteki bir vakada, yerel nüfus için zararlı toksiklere neden olan bir atık depolama sahası veya bölgedeki yüksek metan gazı patlaması riskinin göz ardı edilmesi gibi durumlar ele alınmıştı (CASE OF ÖNERİLDİZ v. TURKEY, 2004). Fakat bu karar nezdinde AİHM'nin geliştirdiği tutum; iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve bu süreci durdurmak, belirli yerleşmiş veya tek sektörlü önlemlerle sınırlı olmadığıdır. Buna göre iklim değişikliği, çok merkezli ve geniş kapsamlı bir sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle, Mahkeme, verdiği gerekçeli kararda, AİHM aracılığıyla iklim adaletinin sağlanmasına yönelik yasal yolları güçlendirmiş ve devletlerin iklim değişikliği konusunda yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası hukukun devreye girebileceğini belirtmiştir. Mahkeme, Sözleşmeye taraf ülkelerin politika yapıcılarına, devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele çabalarını yoğunlaştırması gerektiği yönünde güçlü bir çağrıda bulunmaktadır.

İklim değişikliği, yaşam, sağlık, güvenlik ve mülkiyet hakkı gibi temel insan haklarıyla özünde bağlantılıdır. Sağlıksız bir çevrede yaşamak bu temel hakları tehlikeye atmakta ve sayısız zararı beraberinde getirmektedir. Bu nedenle iklim krizi, özellikle de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, AİHS'de tanımlanan insan haklarıyla kesişmekte ve acil bir küresel mesele haline gelmektedir.

Klimaseniorinnen Schweiz/İsviçre davası, bu kesişmenin çarpıcı bir örneği olarak, çevre ve insan hakları kaygılarının örtüştüğünü göstermektedir. Bu davadaki başvurucular, bir grup yaşlı İsviçreli kadın, İsviçre hükümetinin iklim değişikliği konusundaki yetersiz eylemleri nedeniyle yaşam ve sağlık haklarının ihlal edildiğini şikayet etmektedirler. Bu vaka derinlemesine incelendiğinde sadece sağlıklı bir çevre hakkını vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda konuyu eko-feminist bir bağlamda çevrelemektedir.

Hatırlanacağı üzere, ekofeminizm, çevreye karşı özen ve sorumluluk değerlerini özellikle kadının sömürülmesiyle eşgüdümlü olarak benimseyen bir anlayış olarak, çevre ve kadın tahakkümü ilişkisindeki bağlantıları araştırmakta ve çevresel bozulmanın özellikle kadınlar üzerindeki orantısız sonuçlarına odaklanmaktadır. Klimaseniorinnen Schweiz/ İsviçre kararı, iklim değişikliği konusunda Hükümetlerinin yetersiz eylemleri nedeniyle çevre

ve yaşam haklarının ihlal edildiğini savunan bir grup yaşlı İsviçreli kadınların şikayetine dayanmaktadır. İnsan hakları hukuku ekseninde, devletin iklim değişikliği konusundaki eylemsizliğine doğrudan bir meydan okumayı temsil eden bu şikayet, çevresel bozulma ve iklim değişikliğiyle beraber devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmeyerek bu duruma kayıtsız kaldığını vurgulamaktadır. Bu durum, çevresel zararların özellikle savunmasız konumdaki yaşlı kadınların iklim değişikliğinden olumsuz etkilendiğinin altını çizmekte ve çevresel yıkımların genellikle dezavantajlı grupları orantısız bir şekilde etkilediği yönündeki ekofeminist görüşlerle oldukça uyumlu görünmektedir.

Uluslararası İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınan bu durum esasen kadınların, güçlü bir iklim eylemi için savunuculukta aktif bir rol üstlendiğinin göstergesidir. Bu başvuru ile gerçekleştirilen kolektif eylem, ekofeminist ilkesini örneklendirebilecek niteliktedir çünkü şikayet konusu, eko-feminizmin temel ilkelerinden biri olan çevre sağlığı ve insan hakları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir.

AİHM'nin kararı, Avrupa Konseyi'ne üye 46 ülke için önemli ölçüde emsal oluşturacak niteliktedir, dolayısıyla geniş kapsamlı sonuçlar doğuracaktır. Bu kararın etkisiyle, bu ülkelerin vatandaşları, ulusal iklim politikalarının AİHM'nin belirlediği insan hakları ilkelerine dayandırılarak gözden geçirilmesini talep edebileceklerdir. AİHS kapsamında korunan insan hakları doğrudan özel kuruluşları kapsamasa da, bu karar özellikle yüksek sera gazı emisyonlarına sahip büyük şirketlerin hedef alındığı iklim değişikliği davalarının önem kazanmasına yol açabilir (Bretscher, 2024).

Sonuç ve Değerlendirme

Eko-feminizm, toplumsal ve çevresel adaletin kesişim noktasında, kadınların ve doğanın sömürülmesine karşı ortak bir mücadele çağrısı yaparak kadınların doğayla olan bağlantısını ve bu bağlantının ataerkil sistem tarafından sömürsünü açıklamada bir çerçeve sunar. Eko-feminizm bakış açısıyla çevresel adalet ve ekolojik adalet kavramları, bu mücadelenin hem çevre için adalet hem de toplumsal adalet durumlarını ele alır. Çalışmada, çevre ve ekolojik adaletin eko-feminizm bağlamındaki ilişkileri ve bu ilişkinin günlük yaşamdaki çevresel sorunlardan yola çıkarak hukuki yansımaları incelenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) çevre hakkına ilişkin içtihatları ve uluslararası hukukta eko-feminist yaklaşımlar, çevre adaletinin sağlanmasında önemli adımlar atılmasını sağlamaktadır. Eko-feminizmin, kadın ve doğa sömürsünün eril tahakküm bağlamında kurtuluşunu ve sömürü biçimlerinin bütüncül bir bakış açısıyla ortadan kaldırılmasını hedeflediği ifade edilmektedir.

Entropi paradigması, sayısız ilişkinin beslendiği ve saygı gördüğü tek bir organizma olarak gezegenin yeni bir vizyonuna dayanmaktadır. Entropi, evrenin herhangi bir alt sistemindeki mevcut enerjinin ne ölçüde kullanılamaz bir forma dönüştüğünün bir ölçüsüdür. J. Rifkin'in Entropi yasasında, çevresel bozulma ve kaynakların tükenmesinin ekosistemlerin yanı sıra toplumsal yapıları da derinden etkilediğini ifade etmektedir. Rifkin, entropi yasasının ekonomik ve ekolojik sistemlerin sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerini tartışarak, daha adil ve sürdürülebilir bir dünya için değişim gerekliliğini savunmaktadır (Rifkin, 1989).

Ekolojik adalet, ekosistemlerin ve gezegenin bütünlüğünü koruma hedefini benimser. Rifkin'in entropi kavramı, doğal kaynakların tüketiminin ve çevresel bozulmanın kaçınılmaz olarak düzensizlik ve kaosa yol açacağını öne sürer. Bu bağlamda, ekolojik adaletin sağlanması, entropiyi azaltma çabalarını içerir. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi önlemler, ekolojik adaleti teşvik eder ve gezegenin uzun vadeli sağlığını korur.

Çevresel adalet, insan toplumlarının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını vurgular. Rifkin'in entropi yasası, çevresel bozulmanın insan toplulukları üzerindeki olumsuz etkilerini de açıklar. Çevresel adaletin sağlanması, bu etkilerin adil bir şekilde dağıtılmasını ve çevresel zararların dezavantajlı gruplar üzerindeki orantısız etkisinin azaltılmasını içerir. Kirli sanayilerin düşük gelirli veya azınlık topluluklarında yoğunlaşması, çevresel adaletin ihlaline

örnek olarak gösterilebilir. Rifkin'in teorisi, bu tür eşitsizliklerin uzun vadede sürdürülemez olduğunu ve toplumsal huzursuzluklara yol açabileceğini savunur.

Klimaseniorinnen Schweiz/İsviçre davası, iklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki orantısız etkisini vurgulayarak, devletlerin iklim eylemi konusundaki sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Bu dava, eko-feminizmin temel ilkelerinden biri olan çevre sağlığı ve insan hakları arasındaki bağlantıyı güçlendirir. Kadınların çevresel adalet için aktif savunucular olarak rolü, sürdürülebilir ve adil bir gelecek için gerekli olan değişimlerin altını çizmektedir.

Bitirirken bu çalışma, eko-feminizm, çevresel adalet ve ekolojik adalet kavramlarını birbirine bağlayarak, insan hakları ve çevre koruma alanında daha bütüncül ve entegre yaklaşımların önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Toplumsal ve çevresel sorunlara yönelik derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedefleyerek, sürdürülebilir ve adil bir gelecek için gerekli olan değişimlerin altını çizilmektedir.

Kaynakça

- Adams, C. J. (2021). *Ne Adam Ne Hayvan: Feminizm ve Hayvanların Savunulması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Allen, P. G. (1990). *The Woman I Love Is A Planet*. I. Diamond, & G. F. Orenstein içinde, *Reweaving The World: The Emergence of Ecofeminism* (s. 52-57). San Francisco: Sierra Club Books.
- Baxter, B. (2008). *Ecologism: An Introduction*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- Brizioli, S. (2021). *Framing Feminization of Agriculture: From Gender- Environmental Theories to International Environmental Law*. *Revista Catalana De Dret Ambiental* Vol. XII Num., s. 1-54.
- Bullard, R. D. (2018). *Dumping In Dixie: Race, Class and Environmental Quality*. Taylor and Francis (Third Edition).
- Büyüktavşan, M. T., & Mollamahmutoğlu, A. (2023). *Dersimiz İklim Değişikliği ile Mücadele*. *Human Rights Law Review*, s. 1-25.
- CASE OF GUERRA AND OTHERS v. ITALY, 116/1996/735/932 (European Court of Human Rights February 19, 1998).
- CASE OF HATTON AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM, 36022/97 (European Court of Human Rights July 8, 2023).
- CASE OF VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ AND OTHERS v. SWITZERLAND, 53600/20 (European Court of Human Rights April 9, 2024).
- Cheater, D. (2018, March 22). *I am the River, and the River is me: Legal personhood and emerging rights of nature*. West Coast: Environmental Law: <https://www.wcel.org/blog/i-am-river-and-river-me-legal-personhood-and-emerging-rights-nature> adresinden alındı
- CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF ECUADOR. (2008).
- Constitutional Court of Colombia/ *The Atrato River Case*, T-622/16 (Center for Social Justice Studies et al. v. Presidency of the Republic et al. Judgment November 10, 2016).
- Çetin, O. B. (2005, Ocak-Haziran). *Eko-feminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik*. Sosyo Ekonomi.
- D'Eaubonne, F. (2022). *Feminism or Death*. (R. Hottell, Dü.) London & Newyork: Verso.
- ENERGY.GOV. (tarih yok). *Environmental Justice History*: <https://www.energy.gov/lm/environmental-justice-history> adresinden alındı

- Foreman, C. H. (1998). *The Promise and Peril of Environmental Justice*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Gaard, G. (1993). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Pennsylvania: Temple University Press.
- Ganges and Yamuna rivers granted same legal rights as human beings. (2016). *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/21/ganges-and-yamuna-rivers-granted-same-legal-rights-as-human-beings> adresinden alındı
- Göksu, R. (Erişim tarihi: 25.06.2024). Hukuku doğa içinde kurgulayabilir miyiz? İstanbul Kadın Müzesi: Bana Bırkacağınız Gelecek Kız Çocukları ve İklim Krizi: <http://istanbulkadınmuzesi.org/banabirakacağınızgelecek/hukuku-doga-icinde-kurgulayabilir-miyiz/#fn-2> adresinden alındı
- IUCN. (2018). Colombian Supreme Court Recognizes Rights of the Amazon River Ecosystem. IUCN: <https://www.iucn.org/news/world-commission-environmental-law/201804/colombian-supreme-court-recognizes-rights-amazon-river-ecosystem> adresinden alındı
- Kalonya, D. H. (2021, 3 3). Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri. TMMOB Şehir Plancılar Odası/ Planlama, s. 448-465.
- King, Y. (1989). *The Ecology of Feminism and the Feminism of Ecology*. J. Plant içinde, *Healing The Wounds: The Promise of Ecofeminism* (s. 18-28). New Society .
- Kirk, G. (1997). *Ecofeminism and Environmental Justice: Bridges across Gender, Race, and Class*. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 18, No. 2, Intersections of Feminisms.
- Kurtz, H., & Smoyer-Tomic, K. (2009). *Environment and Health*. N. Castree, D. Demeritt, D. Liverman, & B. Rhoads içinde, *A Companion to Environmental Geography* (s. 567-579). Wiley-Blackwell.
- Low, N., & Gleeson, B. (1997). *Justice in and to the environment: ethical uncertainties and political practices*. *Environment and Planning* , s. 21-42.
- Low, N., & Gleeson, B. (1998, 3 30). *Situating justice in the environment: the case of BHP at the OK Tedi Copper Mine*. *Antipode*, s. 201-226.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row.
- Mies, M., & Shiva, V. (2014). *Ecofeminism*. London & New York: Zed Books.
- Mondal, G. C., & Majumder, P. (2019, April 23). *Ecofeminism: Encouraging Interconnectedness with Our Environment in Modern Society*. *American Journal of Educational Research*, s. 482-484.
- Öncü, G. A. (2019). *Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı/ Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 8*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Puleo, A. H. (2017). *What is ecofeminism?* *Environmental Science, Philosophy*.
- Rapid Transition Alliance. (2018, December). *Buen Vivir: The Rights of Nature in Bolivia and Ecuador*. Rapid Transition Alliance: <https://rapidtransition.org/stories/the-rights-of-nature-in-bolivia-and-ecuador/> adresinden alındı
- Republica de Colombia, STC4360 (Corte Suprema de Justicia 2018).
- Reuters. (2017, March 21). *India's sacred Ganges and Yamuna rivers granted same legal*

- rights as humans. Reuters: <https://www.reuters.com/article/world/indias-sacred-ganges-and-yamuna-rivers-granted-same-legal-rights-as-humans-idUSKBN16S108/> adresinden alındı
- Schlosberg, D. (2007). *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*. New York: Oxford University Press.
- Schlosberg, D. (2007). *Reconceiving Environmental Justice: Global Movements And Political Theories*. *Environmental Politics*.
- Solomonian, L., & Ruggiero, E. (2021). The critical intersection of environmental and social justice: a commentary. *Globalization and Health*.
- Spretnak, C. (1990). *Ecofeminism: Our Roots and Flowering*. I. Diamond, & G. F. Orenstein içinde, *Reweaving The World: The Emergence of Ecofeminism* (s. 2-14). Sierra Club Books: San Francisco.
- The Guardian. (2017). Ganges and Yamuna rivers granted same legal rights as human beings. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/21/ganges-and-yamuna-rivers-granted-same-legal-rights-as-human-beings> adresinden alındı
- Tögel, A. (2022, Ağustos). Çevre Hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Eklenmesi Sürecine Dair Bir Değerlendirme. *İnsan Hakları Dergisi, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı*, Sayı:10, s. 32-35.
- WCAAHC. (2021). Warren County African American History Collective. Warren County's Environmental Justice History: <https://www.wcaahc.com/history.html#:~:text=%E2%80%8Bin%201982%2C%20Warren%20County,in%20North%20Carolina%20in%201978>. adresinden alındı